

SADAB

7th International Conference on Social Researches and Behavioral Sciences

PROCEEDINGS BOOK

ISBN

978-605-65197-6-5

SADAB

7th International Conference on Social Researches and Behavioral Sciences

October 24-25, 2020 / Antalya, Turkey

ABSRACT BOOK

ISBN: 978-605-65197-6-5

Editor

Dr. Radiye Canan BAĞIŞ
Antalya AKEV University

SADAB CONFERENCE-2020b

Kur’ân’ı Anlamada Fıkıh Usûlünün Rolü: Emir Sîgalarının Tayini ve Delâleti Bağlamında

Dr. Öğr. Üyesi Sadrettin BUĞDA
Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fak.,
İslam Hukuku Anabilim Dalı
s.bugda@alparslan.edu.tr
ORCID: 0000-0002-6135-8570

Özet

İslâm ilim geleneğinde Kur’ân lâfızlarının dilsel analizi büyük önem arz etmektedir. Genel anlamda İslâm miras kültürü Kur’ân merkezli olması nedeniyle İslâm literatürünün tamamına yakını, Kur’ân lâfızlarının ihtiva ettiği mana veya manaları izaha kavuşturmayı amaç edinmiştir. Kur’ân nassının delâlet ettiği manayı izaha kavuşturmayı amaç edinen İslâm disiplinlerinden biri de fıkıh usulüdür. Usûl bilginleri, Kur’ân ve sünnetten ahkâmı istinbât etmeyi gaye edinen kişilerin ahkâma dayalı yapacakları yorum ve çıkarımlarda yanlışa düşmemeleri gayesiyle bir takım kaideleri tayin etmişlerdir. Dolayısıyla usûlün disipline edilmesinin en önemli faktörlerinden biri de Kur’ân’ın dilsel çözümleme ilkelerinin vaz‘ edilmesidir. Usûl disiplini, lâfız-anlam ilişkisi bağlamında nassa dayalı lâfızları âmm-hâss, mutlak-mukayyed, hakîkat-mecâz gibi birçok kategoriye ayırarak konu edinmektedir. Bu disiplinde konu edinen lâfızlardan biri de emir kipleri ve emir kiplerinin delâleti hususudur. Bu çalışmada Kur’ân’ın ihtiva ettiği emir kipinin türleri ve emrin delâlet ettiği manaları usûl disiplini çerçevesinde incelenecektir. Böylelikle bu çalışma usûlcülerin konu hakkındaki tartışmalarından istifadeyle nasslarda varit olan emir kiplerinin vaz olunduğu hakikî mananın yanı sıra mecâzî olarak delâlet ettiği diğer manaların da neler olduğu ortaya koyup alana katkı sağlamayı amaç edinmektedir.

Anahtar kelimeler: Kur’ân, Fıkıh usûlü, Dil, Lâfız, Emir sîgaları

The Role of Methodology of Fiqh/Islamic Jurisprudence in Understanding the Qur'an: In the Context of Determination and Indication of Imperative Modes

Abstract

Linguistic analysis of the terms of the Quran has a great importance in the Islamic science tradition. Since the Islamic heritage culture in general is based on the Quran, almost all of the Islamic literature aims to explain the meaning or meanings contained in the terms of the Quran. For this reason, one of the disciplines of Islam that aims to explain the meaning indicated by the verse of the Quran is methodology of fiqh/Islamic Jurisprudence. Procedural scholars of Islamic Jurisprudence have determined a set of rules in order not to be mistaken in interpretations and inferences based on judgments by those who aim to derive judgment from the Quran and Sunnah. Therefore, one of the most important factors in disciplining the methodology is the determination and presentation of the linguistic analysis principles of the

Quran. Procedural discipline of Islamic Jurisprudence, in the context of the relationship between term and meaning, is the subject of the terms based on nass (the Quran and Sunnah) such as amm/general-hass/specific, mutlaq/absolut-muqayyad, and haqiqah/truth-macaz/metaphoric by dividing them into many categories. One of the terms that are the subject of this discipline is the imperative modes and the indication of these modes. From this point of view, in this study, the types of the imperative mood that the Quran includes and the meanings indicated by the imperative mode will be examined within the framework of Procedural discipline of Islamic Jurisprudence. Thus, this study aims to contribute to the field by revealing the real meaning determined for the imperative modes in the nass (the Quran and Sunnah), and the other meanings that these modes signify figuratively, by using the discussions of Procedural scholars of Islamic Jurisprudence on the mentioned subject.

Keywords: Quran, Methodology of fiqh/Islamic Jurisprudence, Language, Term, Imperative modes

Giriş

İslâm literatüründe nassların taşıdığı öneme binaen Usûlcüler, delâlet teorisine yoğunlaşmışlardır. Zira nasslar, Müslüman toplumunun hayat sisteminin bütün boyutunda rol oynayan önemli bir faktördür. Müslümanlar için en önemli şey, hayat sistemlerini ilâhî irade çerçevesinde şekillendirmeleridir. Hayat sisteminin ilâhî iradeye göre tanzim etmek ise ancak ilâhî kelâmın ve nebevî sünnettin doğru bir şekilde anlaşılmasına, yorumlanmasına ve yanlışa düşmeden şer'î hitaptan ahkâmın istinbât edilmesine bağlıdır. Bundan dolayı fıkıh ile ilgilenen âlimlere metodolojik anlamda malzeme sunan usûlcüler, delâlet teorisine başka bir ifadeyle lafız-anlam ilişkisine önem vermişlerdir. Bu bağlamda usûl âlimleri lâfız-anlam ilişkisine geniş bir perspektiften bakarak dil ve belâgat âlimlerinden daha ziyade delâlet teorisini/lâfız-anlam ilişkisini en ince ayrıntıya kadar tetkîke tabi tutmuşlardır.[264] Usûlcülerin lâfız-anlam ilişkisi bağlamında tüm boyutlarıyla incelemeye tabi tuttukları konulardan biri de emir kipleri ve emir kiplerinin bünyesinde barındırdığı manalardır. Bunun yanı sıra emrin manasına delâlet eden ancak başka form ve kalıplarda gelen söz ve sözdizimini de konu edinmişlerdir. Modern dönemde de birçok araştırmacı usûlcülerin dilde söz konusu olan emir meselesi hususundaki düşüncelerini konu edinmişlerdir.[265] Bu çalışmada ise Kur'ân'da varit olan emir konusu usûlî çerçevede incelenecektir. Söz konusu çalışmada usûl âlimlerinin nasslar çerçevesinde emre mahsus sîganın varlığını, emir formunda gelmediği halde emri ifade eden bazı söz ve kalıplar, nasslarda varit olan emirlerin tekrarı gerektirip gerektirmediği yaklaşımlarını araştırılacaktır. Ayrıca nasslarda varit olan emirin delâlet ettiği manaları/hükümleri ve emrin memurun bihinin hemen ifa edilmesine mi yoksa daha sonra yerine getirilmesine mi delâleti gibi konular incelemeye tabi tutulacaktır. Böylece söz konusu çalışmada usûl disiplinin, Kur'ân'ın yorumlanmasındaki önemini ortaya koymaya gayret edilecektir.

---

[264] Lâfız-anlam ilişkisi hususunda geniş bilgi edinmek için bk. Sadrettin Buğda, *Beyân ile Fıkıh Usûlü İlişkisi* (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2018), 105-121 arası.

[265] Alanla ilgili yapılan bazı çalışmalar şunlardır: Râfi' b. Tâhâ er-Rifâ'î el-'Ânî, *el-Emru 'inde'l-usûliyyîn*, Dımaşk: Daru'l-Mahabbe, 2006; İzzet Kâmil el-Ca'ferî, *el-Emru ve'n-nehyu 'inde'l-usûliyyîn*, Yayınlamamış Yüksek Lisans Tezi, Hartûm Üniversitesi 2005; Hasan Ali Görgülü, İslâm Hukukçularının Şer'î Emirlerin Delaleti Konusundaki İhtilafları ve Bunun Hüküm İstinbatına Etkisi, *SDÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15, 2005/2, 107-138; Muharrem Midilli, *Hicri V. Asır Fıkıh Usûlü Eserlerinde Emrin Delâleti Tartışmaları*, Yüksek Lisans Tezi, MÜ 2007; Muhiddin Okumuşlar, Kur'an'da Tebliğ, Davet ve Emir-Nehiy Kavramlarının Eğitim Felsefesi Açısından Değerlendirilmesi, *Marife Dergisi*, 7, 2007/1, 93-104; Ali İhsan Pala, *İslâm Hukuk Metodolojisinde Emir ve Yasakların Yorumu*, Fecr Yay, Ankara 2009; Nuri Kahveci, Fıkıh Usûlü Açısından Emrin Delaleti ve Emre Delalet Eden Lafızlar Üzerine Bir Değerlendirme, *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14, 2009, 21– 66; Tuba Erkoç Bayda, Ebu İshak Eş-Şîrâzî'nin Usûl Düşüncesinde Emir ve Nehiy, *Usûl İslam Araştırmaları* Dergisi, 30, 2018, 31-54.

1. Lâfız-Anlam İlişkisi Bağlamında Emir

Usûl disiplininde emir kiplerine ve mahiyetine geçmeden emrin literal ve terminolojik olarak neyi ifade ettiğine kısaca değinmek yerinde olacaktır.

Emir (أمر) kelimesi sözlükte farklı iki manaya gelmektedir. Birincisi buyruk, vaad, nehyin zıddı olan emir yani bir şeyin yapılmasını talep etmek anlamına gelmektedir. Bu manada kullanılan emrin (أمر) çoğulu "أوامر" şeklinde gelmektedir. İkincisi ise olay, iş, vakıa, hal manalarında kullanılmaktadır. Bu manada kullanılan "أمر" kelimesinin çoğulu ise "أمور" şeklinde gelmektedir.[266]

Ebû İshâk eş-Şîrâzî (öl. 476/1083), ıstılâhî olarak "*Rütbece düşük olan kişiden (bir) fiilin yapılmasını talep etmektir.*" şeklinde emrin tanımını yapmaktadır.[267] Söz konusu tanıma göre emir verenin rütbece emir alandan üstün olması şarttır. Bedruddîn ez-Zerkeşî (öl. 794/1392), Mutezilî mezhebin görüşü de böyle olduğunu belirtmektedir.[268] Ancak Şîrâzî söz konusu olan tanımda "استدعاء" kavramını tercih ederken Mutezilî bilginlerin "إرادة" kavramını tercih ettiğini belirtmekte ve onların emrin tanımında bu kavramı kullanmalarından dolayı eleştirmektedir.[269] Fahreddîn er-Râzî (öl. 606/1210), de buna yakın bir şekilde emrin tanımını yapmaktadır. Râzî emri şöyle tanımlamaktadır: "*Otoriterce bir şeyin yapılmasının sözlü olarak talep edilmesidir*."[270] Bu tanımda emrin üç özelliğine işaret edilmektedir. Birincisi, rütbece üstün olsun veya olmasın talepte bulunan kişinin, üstünlük taslayarak bir şeyin yapılmasını istemesidir. Bazıları –bir önceki tanımda olduğu gibi- bu özellik ile yani " على سبيل الاستعلاء" ifadesiyle emir verenin rütbece üstün, emir alan kişinin ise rütbece daha düşük mertebede olmasına işaret olduğunu iddia etmektedirler. Zira alt rütbede birinin üst rütbede olan birisine emir kipiyle hitap etmesi, emir verdiği anlamına gelmez. Emir verenin rütbece üstün olmasını söyleyen usûlcüler, اللهم اغفر لي "Allah'ım beni bağışla" ve اللهم ارزقني "Allah'ım bana rızık ver" cümlelerinde olduğu gibi rütbece daha düşük seviyede olan birinin kullandığı emir kipleri dua anlamında olduğunu belirtmektedirler. Rütbece aynı seviyede olan kişiler arasındaki emir kipiyle yapılan hitabın ise "iltimâs" olduğunu vurgulamaktadırlar.[271] Zahiren birinci hususla ilgili bir farklılık görülse de aslında kastedilen şeyin aynı olduğu söylenebilir. Zira "rütbece ister üstün olsun ister olmasın talepte bulunan" diyen kişilerin de emrin farklı türleri olduğunu başka bir ifadeyle emir kipi emre delâlet ettiği gibi dua, şefaat ve iltimasa da delâlet etiğini söylemektedirler. Emirde üst rütbenin söz konusu olmadığını söyleyenler " طلب الفعل" ifadesinin cins olup emr, şefaat, dua ve iltiması ihtiva eden bir ifade olduğunu belirtmektedirler. İkinci özellik ise istenilen şeyin yapılmasıdır ki bu anlamda emrin nehyin zıddı olduğu ortaya konmuş olur. Zira nehiy bir şeyin yapılmamasını dilemektir. Üçüncüsü

---

[266] Muhammed b. Mükerrem b. Manzûr, *Lisânu'l-'arab*, (Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî ve Müessestu't-Târîhi'l-'Arabî, 1996), 1/203-204.

[267] استدعاء الفعل بالقول ممن هو دونه Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf eş-Şîrâzî, *et-Tebsira fi usûli'l-fikh*, thk, Muhammed Hasan Heyto (Dımaşk: Dâru'l-Fikir, 1400/1980), 17.

[268] Bedruddîn Muhammed b. Behâdır ez-Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît fi usûli'l-fikh*, (Dâru'l-Kutub, 1414/1994), 3/264.

[269] Geniş bilgi için bk. Şîrâzî, *et-Tebsira*, 18.

[270] طلب الفعل بالقول على سبيل الاستعلاء Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer er-Râzî, *el-Mahsûl fi 'ilmi'l-usûl* (2. Baskı), thk. Tâhâ Câbir Feyyâz el-'Alevânî, (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1992) 2/17; Alâuddîn Abdulazîz b. Ahmed b. Muhammed el-Buhârî. *Keşfü'l-esrâr fi şerhi usûli'l-Pezdevî,* thk. Abdullâh Mahmûd Muhammed Ömer, (Beyrut Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1. Basım, 1997) ,1/155; İyâz b. Nâmî es-Sülemî, *Usûlü'l-fıkhi'l-lezî la yese'u'l-fakîhe cehluhü* (Riyad: Dâru't-Tedmîr, 1426/2005), 152.

[271] Buhârî. *Keşfü'l-Esrâr*, 1/154-155.

emri, söz ile talep etmektir. Bu kayıtla yazı, fiil ve işaret ile verilen emirler tanımın dışında tutulmuştur.[272]

Ebû Hâmid el-Gazzâlî (öl. 505/1111), "*Me'mûrun (kendisine emir verilen kişinin) emredilen şeyi yapmak suretiyle itaat etmeyi gerektiren sözdür*."[273] şeklinde emri tanımlamaktadır. Gazzâlî, verdiği tanımdan sonra bazılarının emredenin emir verdiği kişiden rütbece daha üst konumda olması kaydının düşmelerinin gereksiz olduğunu belirtir. O, itaatin gerekliliği her emrin zorunlu özelliği olmadığını ifade eder. Gazzâlî, "itaat etmeyi gerektiren sözdür" ifadesiyle önceki tanımda ifade edildiği gibi fiil, işaret ve remz ile verilen emirlerinin hakîkî emir olmadığını iddia eder. O, itaati gerekli gösteren fiil, işaret ve remze emir denilmesinin mecâzî olduğunu zikreder. O, bunların emir değil, emre delâlet eden birer emare olduğunu söyler. Ayrıca Gazzâlî, "itaat etmeyi gerektiren sözdür" kaydına karşılık sorulan "Siz bununla dil ile söylenen sözü mü yoksa kelâmu'n-nefsi mi kastediyorsunuz?" sorusuna cevap verir ve akabinde emir isminin hem dil ile söylenen söze hem de kelâmu'n-nefse itaati iktiza edene şamil geleceğini dile getirir. Dolayısıyla emrin her iki anlamda kullanılması ona göre hakîkîdir.[274]

Fıkıh usûlü ve dile dair disiplinlerde emir verenin rütbece üstün olup olmama tartışmaları, insanlar arasındaki diyalog ve gündelik hayatla ilgili tartışmalar olup ilâhî hitap ve şer'î meseleyle alakası olmadığını belirtmekte fayda vardır. Teşrî'e kaynaklık eden emirlerin üstün vasfa sahip olandan sadır olması şer'î bir gerekliliktir. Zira şâri' Allah (c.c.) ve Resûlullah'ın (s.a.v.) kendisidir. Sadece Allah (c.c.) ve Peygamber'den (s.a.v.) sadır olan emirler şer'î kaynak olabilmektedir.

2. Emre Mahsus Bir Sîganın/Kipin Varlığı Problemi

Dilde emre delâlet eden başka bir ifadeyle emir ifade eden bir lâfız veya sîga/kip vaz' olunup olunmadığı konusu, kelâm ve usûl âlimleri tarafından tartışılan meselelerden birdir. Zerkeşî, nefsî kelâmı kabul etmeyenlerin Arapların emir için bir sîga vaz' etmedikleri görüşünde olduklarını belirtir. Bunlar emir, sîganın kendisi olduğunu; dolayısıyla sîga için sîga tayin edilmeyeceğini; sîganın emre izafesinin ise bir şeyin kendi nefsiyle isimlendirilmesi kabilinden olduğu şeklinde bir gerekçeyi ileri sürmüşlerdir.[275]

Nefsî kelâmı kabul edenler arasında da bir konsensüsten bahsedilemez. Zir bunlar da kendi aralarında farklı iki görüş sergilemişlerdir. Bunlardan birincisi İmâm Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'ye (öl. 324/935-36) nispet edilen görüştür. el-Eş'arî'ye göre dilde emre delâlet eden bir sîga tayin edilmemiştir.[276] Ona göre "اِفْعَلْ" lâfzının, emir ile söz konusu sîganın ibâha, nedb, iltimas, dua, irşâd, tehdit gibi ihtiva ettiği diğer manalardan birini ifade etme ihtimali bulunduğundan emre delâlet eden bir kipten bahsedilemez. Dolayısıyla şunu ifade etmek mümkündür: İmâm Eş'arî, emrin varlığı ile emir kipinin delâlet ettiği manayı birbirinden ayırmaktadır. Ona göre şâri'in "أمرتكم" ve benzeri sözlerinin emre delâlet etmesinde her hangi bir şüphe yoktur. Ancak "افعل" kalıbının emre delâleti ise bir karine vasıtasıyla mümkün olmaktadır. Zira bu ve benzeri

---

[272] Abdulkâdir b. Ahmed b. Mustafa Bedrân ed-Dûmî, *Nüzhtu'l-hâtıru'l-'âtir* (Ravdatu'n-Nâzir ile birlikte), (Medine: Mektebetu'l-'Ulûmi ve'l-Hikem ts.), 2/40.

[273] وحد الأمر أنه القول المقتضي طاعة المأمور بفعل المأمور به Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *el-Mustasfâ min 'ilmi'l-usûl* (1. Basım), thk. Muhammed Süleymân el-Eşkar, (Müessesetu'r-Risâle, 1997), 2/61.

[274] Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, 2/61-62.

[275] Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, 3/269.

[276] Ebû İshâk İbrâhîm b. Alî el-Fîrûzâbâdî eş-Şîrâzî, *el-Lüma' fi usûli'l-fıkh*, thk. Muhyiddîn Dib Müstû - Yûsuf Alî Büdeyvî, (Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib - Dâru İbn Kesîr, 1416/1995) 47.

kalıplar birçok manaya delâlet eden müşterek sîgalardır.[277] İkinci görüş ise başta Evzâ'î (öl. 157/774), Ebû Hanife (öl. 150/767), Mâlik (öl. 179/795) ve Şâfiî (öl. 204/820) olmak üzere cumhurun kabul ettiği görüşüdür ki bunlara göre emre delâlet eden bir sîga bulunmaktadır. Cumhura göre "افعل" sîgası hakîkî manada emir için vaz' olunan bir lâfızdır. İltimas, dua, irşâd gibi diğer manalara delâleti ise mecâzîdir. Dolayısıyla "افعل" lafzı vaz' itibariyle emre delâlet etmektedir; diğer manalara delâleti ise karine ve delil vasıtasıyla mümkündür.[278]

Yapılan tartışma bağlamında şunu ifade etmek mümkündür: Cumhura göre Nasslarda emir sîgasıyla varit olan hükümler, başka manalara hamledecek bir karine bulunmadıkça vucûb üzere yorumlanır. Ancak nedb ve ibâha gibi manalara yormak için delil ve karine gerekmektedir. Ebü'l-Hasan el-Eş'arî ve onun gibi düşünen âlimlere göre ise emir sîgalarıyla nasslarda varit olan hükümlerde delil ve karine tespit edilene kadar tevakkuf etmek gerekir. Söz konusu sîgaların ihtiva ettiği manalardan birisine delâlet eden karine bulunduğunda karinenin gösterdiği manaya hamledilecektir.[279] Netice itibariyle şunu söylemek mümkündür: Mezkûr tartışmalara bakıldığında cumhurun benimsediği görüş daha çok tercihe şayandır. Zira lafızlarda aslolan şey lafzın delâlet ettiği mananın herkes tarafından anlaşılmasıdır. Bu ise lafzın ilk etapta belirli bir mana için vaz' edilmesiyle mümkün olmaktadır. Ayrıca "افعل" sîgası "لا تفعل" sîgasının zıddını ifade etmektedir. Usûl bilginlerin cumhuruna göre "لا تفعل" kipi karine olmadıkça harama delâlet etmektedir. Dolayısıyla "لا تفعل" zıddı olan "افعل" kipin de haramın zıddı olan vucûba delâleti daha doğru olduğunu söylemek mümkündür.

3. Emir Sîgaları

Nassların yorumunda lâfız-anlam ilişkisi bağlamında emri ifade eden lâfızların tespiti son derece önemlidir. Zira mükellefin ilâhî emirlerine göre hayat sistemini tanzim etmesi ve mükellefiyetin gereklerini yerine getirmesi için ilâhî buyrukların anlaşılmasına bağlıdır. Bu ise şâri'in emir ve yasaklarını gösteren şerî hitabın delâlet ettikleri manayı bilmekle mümkün olmaktadır. Bu gaye ile usûl müellifleri en az dil bilginleri kadar dilde emre delâlet eden sîgaların tespiti için çaba göstermişlerdir.

Usûlcülerin emir bahsinde üzerinde çokça durdukları konulardan biri de emre delâlet eden ancak emir kiplerinin dışındaki cümle ve kelime çeşitleridir. Zira emre delâlet eden cümle ve emir kipinde gelmeyen kelimelerin tespiti, âyetlerin muradı ilâhîye uygun şekilde yorulmasında ve ahkâmın doğru istinbât edilmesinde büyük önem arz etmektedir. Dolayısıyla usûlcüler nasslarla ilgili yapılacak yorum ve tahlillerde yanlışları bertaraf etmek için emre delâlet eden cümle ve ifadeleri tespit etmeye çalışmışlardır.

Usûl açısından bakıldığında genel olarak şâri'in mükelleflerden bir işin zorunlu bir şekilde yapılmasını emir kipi ile talep etmektedir. Yukarıda da ifade edildiği gibi fiillerin yapılmasının gerekliliğini gösteren emir kipleri olduğu gibi başka unsurlar da mevcuttur. Dolayısıyla usûl âlimleri, vaz' açısından emre delâlet edip etmeme açısından emir kipleri ve diğer unsurları, kısımlara ayırmışlardır. Usûl âlimleri emre delâlet eden söz ve sözcükleri

---

277 Ebü'l-Me'âlî Abdulmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî, *el-Burhân fî usûli'l-fikh* (5. Baskı), thk. Abdülazîm ed-Dîb, (Mansûriyye: Dâru'l-Vefâ, 2012), 1/151; Ebû'l-Hasan Seyfüddîn Alî b. Muhammed b. Sâlim el-Âmidî, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm* (2. Basım), thk. Abdurrazzâk Afîfî (Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, 1402), 2/141; Zerkeşî, *el-Bahru'l-Muhît*, 3/270-271.

278 Ebû Sehl Muhammed b. Ahmed es-Serahsî, *el-Usûl*, thk. Ebü'l-Vefâ el-Afgânî, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1993) 1/15; Ebû'l-Velid Süleyman b. Halef el-Bâcî, *İhkâmu'l-fusûl fî ahkâmi'l-usûl*, thk. Abdullah Muhammed el-Cabbûrî, (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1409/1989), 73; Sem'ânî, Ebü'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr et-Temîmî el-Mervezî, *Kavâti'u'l-edille fi'l-usûl*, thk. Muhammed Hasan İsmâîl eş-Şâfiî, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1. Basım, 1418/1999), 1/49-50.

279 Zerkeşî, el-Bahru'l-Muhît, 3/293.

"sarîh" ve "gayri sarîh" şeklinde iki kategoriye ayırdıkları görülmektedir. Usûlcüler, açık bir şekilde emre delâlet eden–tartışmalı da olsa-emir kipleri sarîh kategorisinde değerlendirmektedirler. Buna mukabil açık bir şekilde emre delâlet etmeyen ancak emir manasını ifade eden haberî[280] ve benzeri bazı cümleler ile Peygamber'den (s.a.v.) sadır olan ve emre delâlet eden fiilleri de gayri sarîh olarak kabul etmektedirler.

Usûl âlimleri, dilde emre delâlet eden dört sîgadan söz etmektedirler.[281] Bunlardan birincisi üç, dört, beş ve altı harfli fiillerden türetilen "افعل" ve benzeri kiplerdir. وَكُلُواْ وَاشْرَبُواْ حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ ثُمَّ أَتِمُّواْ الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ "*Beyaz iplik (şafağın aydınlığı) siyah iplikten (gecenin karanlığından) ayırt edilinceye kadar yiyin, için. Sonra da akşama kadar orucu tam tutun*."[282] âyetinde geçen "كُلُواْ", "اشْرَبُواْ" ve "أَتِمُّواْ" kelimeleri bunun birer örnekleridir. İkincisi, cezm harfi/edatı olarak bilinen "لِ" harfinin başına geldiği müzarî fiillerdir. ثُمَّ لْيَقْضُوا تَفَثَهُمْ وَلْيُوفُوا نُذُورَهُمْ وَلْيَطَّوَّفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ "*Sonra kirlerini gidersinler; adaklarını yerine getirsinler ve Beyt-i Atik'i (Kâbe'yi) tavaf etsinler*."[283] âyetinde geçen"لْيَقْضُوا", "وَلْيُوفُوا" ve "وَلْيَطَّوَّفُوا" ifadeleri cezm harfiyle gelen ve emre delâlet eden birer örnek olarak gösterilebilir. Üçüncüsü, ism-u fi'li'l-emri olarak adlandırılan filimsi kelimelerdir.[284] قُلْ هَلُمَّ شُهَدَاءَكُمُ الَّذِينَ يَشْهَدُونَ اَنَّ اللهَ حَرَّمَ هٰذَا "*De ki: Allah şunu haram kıldı" diye şahitlik yapacak şahitlerinizi getirin. .*"[285] âyetinde geçen "هَلُمَّ" kelimesi emre delâlet eden ism-u fi'li'l-emr için bir örnek olarak verilebilir. Dördüncüsü emir fiiline niyabet eden mastarlardır.[286] وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا "*Ana babaya iyilik ediniz*"[287] âyetinde geçen "إِحْسَانًا" kelimesi emre nâib olarak gelen mastar için bir örnek babından zikredilebilir.

Gayri sarîh olarak nitelendirilen ve mezkûr emir kipleri dışında kalan ancak emre delâlet ettiği tespit edilen cümle ve kelimeler şu şekilde sıralanabilir:

a. Haber cümleleri: Haber cümleleri bazı şartlar dahilinde ve belirli karineler çerçevesinde emre delâlet etmektedir.[288] وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلادَهُنَّ "*Anneler çocuklarını emzirirler*"[289] âyette geçen "emzirirler" aslında "emzirsinler" şeklinde emir ifade eden bir talep olup haber şeklinde zikredilmiştir. وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا "*Sizden ölenlerin, geride bırakmış olduğu eşleri, (evlenmeden) kendi başlarına dört ay on gün beklerler*."[290] âyette geçen "dört ay on gün beklerler" cümlesinden maksat "dört ay on gün beklesinler" şeklinde emir manasında kullanılan bir talep olup cümle-i haberiyye şeklinde gelmiştir. وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبا "*Oysa Allah alışverişi helal, faizi haram kıldı*."[291] âyeti de benzer şekilde haber şeklinde gelip emir manasını ihtiva eden bir örnektir.

---

[280] Doğru ve yalan ihtimali olan cümlelere, haberî/haber cümlesi denilir. Yalan ihtimali olamayan cümlelere de inşâî/inşa cümlesi denilir.

[281] Râfi' b. Tâhâ er-Rifâ'î el-'Ânî, *el-Emru 'inde'l-usûliyyîn*, (Dımaşk: Daru'l-Mahabbe, 2006), 85-93 arası.

[282] el-Bakara: 2/187.

[283] el-Hac: 22/29.

[284] ism-u fi'li'l-emri olarak adlandırılan filimsi kelimelerin "هلمّ، هيت، صه" gibi bazı kelimeleri vaz itibariyle emir için konulmuşsa da bazısı "عليك، دونك، بله" gibi zarf, câr-mecrûr ve mastardan menkûldür. Rifâ'î, *el-Emru 'inde'l-usûliyyîn*, 89.

[285] el-Mâide: 5/105.

[286] Zerkeşî, *el-Bahru'l-Muhît*, 3/275; Rifâ'î, *el-Emru 'inde'l-usûliyyîn*, 92.

[287] İsrâ: 17/23.

[288] Zerkeşî, *el-Bahru'l-Muhît*, 3/294-296; Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî eş-Şâtbî, *el-Muvâfakât*, thk. Ebû Ubeyde b. Hasan Âli Selmân, (Dâru İbn 'Affân, 1417/1997), 3/422; Ali İhsan Pala, "Nüsha". *Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* 17/1 (Bahar 2005), 70.

[289] Bakara: 2/233.

[290] Bakara: 2/234.

[291] Bakara: 2/275.

b. İstifham edatları/soru kipleri: İstifham edatlarının birçok nassta emre delâlet ettiği görülmektedir.[292] وَقُلْ لِلَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ وَالْأُمِّيِّينَ أَأَسْلَمْتُمْ "*Kendilerine Kitap verilenlere ve ümmilere deki: Siz de Müslüman olacak mısınız*"[293] âyetinde geçen "أَأَسْلَمْتُمْ" kelimesinden maksat "Müslüman olun" şeklinde bir taleptir. Dolayısıyla zikredilen ifadeden maksat bilgi edinmek değil belki bir şeyin yapılmasını talep etmektir. Şu âyet de istifhamın emir manasını ifade ettiğine dair bir örnektir: إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ وَيَصُدَّكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَعَنِ الصَّلَاةِ فَهَلْ أَنْتُمْ مُنْتَهُونَ "*Şeytan ancak içki ve kumar ile aranıza düşmanlık ve kin sokmak; sizi, Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık (bunlardan) vazgeçtiniz mi?*"[294] Bu âyette geçen "vazgeçtiniz mi" kelimesi bilgi edinmek için değil belki "vazgeçin" şeklinde emri ifade etmektedir.

c. 'Ard ve tahdîd[295] üslûbuyla gelen cümleler.[296] وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ النَّشْأَةَ الْأُولَى فَلَوْلَا تَذَكَّرُونَ "*Andolsun ki ilk neş'eti (yaratmayı) bildiniz; fakat düşünmeniz gerekmez mi?*"[297] âyette 'ard ve tahdîd üslûbuyla gelen "düşünmeniz gerekmez mi?" ifadesinden maksat "düşünün" şeklinde emrin verilmesidir. Dolayısıyla Allah'ın (c.c.) kullarına bazen 'ard ve tahdîd üslûbuyla emrettiğini söylenebilir. Şu âyeti de ikinci bir örnek olarak verilebilir: أَلَا تُقَاتِلُونَ قَوْمًا نَكَثُوا أَيْمَانَهُمْ وَهَمُّوا بِإِخْرَاجِ الرَّسُولِ وَهُمْ بَدَؤُكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ "*Yeminlerini bozan, Peygamber'i (yurdundan) çıkarmaya azmeden ve üstelik sizinle (savaşı) ilk defa kendileri başlatan bir kavimle savaşmaz mısınız*?"[298] âyette geçen "savaşmaz mısınız?" şeklindeki ifade "savaşın" biçiminde bir talep olup tahdîd kalıbıyla gelmiştir.

d. Emre delâlet eden diğer bazı lâfızlar:

d.a. أمر kelimesinden türetilen lâfızların açık bir şekilde kullanılması, akabindeki söz konusu fillerin yapılmasının gerekliliğini göstermektedir.[299] Örneğin: إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ "*Şüphesiz Allah, adaleti ve iyiliği emreder*"[300] âyette geçen "يأمر" fiili adalet ve iyiliğin yapılmasının gerekliliğine delâlet etmektedir.

d.b. Nasslarda açık şekilde "كُتِبَ" lafzının zikredilmesi de fiilin yapılmasının gerekliliğine delâlet etmektedir.[301] يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ "*Ey iman edenler! oruç sizin üzerinize farz kılındı*."[302] âyeti bunun bir örneğidir. Zira "كُتِبَ" ifadesi oruç tutmanın Müslümanlar için vacip olduğunu göstermektedir. Bir şeyin vacip oluşuna ve yapılmasının gerekliliğine delâlet eden lâfızların ancak emir anlamına delâlet etmesiyle mümkündür.

d.c. "فرض" lafzı, kendisinden sonra gelen hükmün yerine getirilmesinin gerekliliğini ortaya koyan ve emre delâlet eden kelimelerden biridir.[303] مَا كَانَ عَلَى النَّبِيِّ مِنْ حَرَجٍ فِيمَا فَرَضَ اللَّهُ لَهُ "*Allah'ın Peygamber'e farz/gerekli kıldığı bir şeyde ona bir güçlük/vebal yoktur.* "[304] âyette geçen "فَرَضَ" kelimesinin emre delâlet ettiğinin bir örneğidir.

---

[292] Rifâ'î, *el-Emru 'inde'l-usûliyyîn*, 96-97.
[293] Âl-i İmrân: 3/20
[294] Mâide: 5/91.
[295] 'Ard, bir şeyi nazikçe ve yumuşak bir üslupla yapılmasını istemektir. Tahdîd, bir şeyi ısrarla ve güçlü bir şekilde yapılmasını istemektir.هلّا - لولا – لوما – ألّا – ألا - أما – لو kelimeleri fiillerin başına gelerek cümleye arz, tahdîd ve tevbîh anlamı katan edatlardır.
[296] Rifâ'î, *el-Emru 'inde'l-usûliyyîn*, 98-99.
[297] Vâkı'a: 56/62.
[298] Tevbe: 9/13.
[299] Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, 2/62.
[300] Nahl: 16/90.
[301] Fevzî İbrâhîm el-Karfe, *el-Bahsu'l-belâğî 'inde 'ulemâi usûli'l-fikh*, (Dâru'l-Kutubi'l-Vataniyye, 2010), 193.
[302] Bakara: 2/183.
[303] Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, 2/62.
[304] Ahzâb: 33/38.

d.d "وجب" kelimesi ve türevleri de emre delâlet eden lâfızlardandır.[305] Abdullah b. Ömer'den (r.a) rivayet edilen şu eser bunun bir örneğidir: إذا مسّ الرّجل ذكره فقد وجب علَيه الوضوء "*Kişi avret mahalline dokunduğunda (namaz kılmak için) kendisine abdest vacip olur*."[306] Mezkûr hadiste geçen " وجب " kelimesi emrin medlûlü olan gerekliliğe delâlet etmektedir.

d.e. "وصية" kelimesinin türevleri de fiilin yapılmasının gerekliliğine delâlet eden lâfızlardandır.[307] يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلاَدِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الأُنْثَيَيْنِ "*Allah, (miras hususunda) size, çocuklarınız hakkında erkeğe, kadının iki payı kadarını (vermenizi) emreder*"[308] âyetinde Allah (c.c.), mirasın taksimatında erkeğe iki; kadına ise bir pay verilmesini emretmektedir. Ancak söz konusu emri "يُوصِيكُمُ" kelimesiyle buyurmaktadır.

d.f. Yapılan fiilinin fâilinin övülmesi; gerçekleşen/gerçekleşecek eyleme karşılık sevabın hak edilişi; fâilin güzel sıfatlarla anılması; yapılan eylemin Allah'ın (c.c.) muhabbetine mazhar olduğunu gösteren ifadelerin bulunması gibi cümlenin bağlamından anlaşılan ve fiillerin yapılmasının gerekliliğini gösteren manalar da emre delâlet etmektedir.[309] وَالَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ أُولَئِكَ هُمُ الصِّدِّيقُونَ "*Allah'a ve resullerine inananlar, işte onlar özü-sözü doğru olan kimselerdir*."[310] âyetinde Allah ve peygamberlerine iman edenlere yapılan övgü, îmânın gerekliliğini ortaya koymaktadır.

4. Emrin Mûcebi/Gereği

Lâfız-anlam ilişkisi bağlamında emrin delâleti hususu, usûl ilminin teşekkülünden itibaren usûl âlimleri arasında tartışma konusu olmuştur. Emirin delâleti meselesinin âlimler arasında tartışma konusu olmasının nedeni ise mutlak emrin, vaz' itibariyle ihtiva ettiği mananın bütünlüğü açısından ve açıklık derecesi bakımından lafzın hangi kategorisinde değerlendirileceği ile ilgilidir. İmâm Ebu'l-Hasan el-Eş'arî ve onun gibi düşünen âlimler, mutlak emir kipiyle gelen lâfızları; vucûb, nedb, irşâd, iltimas[311] gibi birçok anlamı ifade eden müşterek lâfızlar kategorisinde değerlendirmişlerdir. Onlara göre emir kipinin hangi manaya geldiğine delâlet eden karine tespit edilene kadar tevakkuf edilir. Başka bir ifadeyle ancak karine vasıtasıyla emir kipi, söz konusu manalardan birine yorulur. Karine bulunmadıkça emir

---

305 Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, 2/62.

306 Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî b. Mûsâ el-Horasânî el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkâdir 'Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1414/1994), 1/131 (No. 620).

307 Fevzî İbrâhîm el-Karfe, *el-Bahsu'l-belâğî 'inde 'ulemâi usûli'l-fikh*, 193.

308 en-Nisâ: 4/11.

309 Şâtbî, *el-Muvâfakât*, 3/422; Nu'mân Cuğaym, *Turuk'l-keşfî 'an makâsıdi'ş-şâri'*, (Ürdün: Dâru'n-Nefâis li'n-Neşri ve't-Tevzî', 1435/2014), 65.

310 el-Hadîd: 57/19.

311 Usûl âlimleri, emir kipinin birçok manaya delâlet ettiğini ileri sürmüşlerdir. Ancak usûl âlimleri, emir kipini delâlet ettiği manaların sayısı hakkında net bir şeyi ortaya koyduklarını söylenemez. Zerkeşî, emir kipinin otuz küsur anlama delâlet ettiğini söyler ve akabinde otuz üç manayı zikreder. Zerkeşî, emirin delâlet ettiği manaları şu şekilde aktarmaktadır: vucûb (الإيجاب), nedb (المندوب), irşâd (الإرشاد), te'dîb (التأديب), ibaha (الإباحة), va'd/iyiliği vaat etmek (الوعد), tehdit etmek/korkutmak (الوعيد), minnet altında bırakmak (الامتنان), uyarmak (الإنذار), ikrâm (الإكرام), istihza/alay (السخرية), tekvîn (التكون), ta'cîz (التعجيز), iki şey arasındaki farkı eşitleme (التسوية بين شيئين), ihtiyât/tedbîr (الاحتياط), dua (الدعاء), iltimas (الالتماس), temenni (التمني), aşağılamak, küçümsemek (الاحتقار), ibret almak ve dikkat çekmek (الاعتبار والتنبيه), kederlendirmek (التحسير), teselli etmek/sabretmesini istemek (التصبير), haber (الخبر), yetki vermek (التحكيم والتفويض), taaccüp (التعجب), yalanlamak (التكذيب), meşveret (المشورة), mekânı/durumu yakın göstermek (قرب المنزلة), ihânet/ (الإهانة), geleceğe yönelik uyarmak/haber vermek (التحذير والإخبار عما يئول إليه أمرهم), gereğin yapılmasını irade etmek (إرادة الامتثال), istenilen şeyin başka bir şey için irade etmek (إرادة الامتثال لأمر آخر), muhayyerlik hakkını vermek (التخيير). Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, 3/274-284 arası. Ayrıca emirin dua ve tadarru anlamında kullanıldığına dair bk. Mesut Yiğit, *Yusuf En-Nebhânî ve Şiirindeki Tasavvufî Unsurlar,* (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2018), 66/67.

kipine herhangi bir mana verilemez.[312] Dolayısıyla emir kipini müşterek kategorisinde değerlendirenlere göre Kur'ân'da ve sünnette emir kipiyle varit olan lâfızlar ancak karine vasıtasıyla anlamlandırılabilir. Karine olmadıkça nasslarda varit olan emir kipleri hakkında herhangi bir yoruma gidilemez.

Başta İmâm Şâfiî olmak üzere usûlcülerin büyük çoğunluğuna göre emir kipi, te'vîle açık olan zâhir lâfız kategorisine girmektedir.[313] Ancak emir kipini zahir olarak değerlendirilenler de söz konusu kipin hangi anlamda hakîkî olduğu ve hangi anlamda da mecâzî olduğu hususunda da ihtilaf etmişlerdir. Ebû Hanife, Mâlik, Şâfiî, bazı mütekellim usûlcüler ve fakihlerin çoğunluğu, genelde dilde özelde ise nasslarda emir kipinin, başka bir anlama delâlet edecek bir karine bulunmadıkça vucûba delâlet edeceğini vurgulamışlardır.[314] Dolayısıyla bu görüşe göre nasslarda varit olan emir kipleri vaz' itibariyle icâb üzere yorumlanır ve hakkında emrin geldiği mesele/durum, vâcib kategorisinde değerlendirilir. Ancak emrin vucûb dışında delâlet ettiği diğer manalara hamledilmesi ise karine vasıtasıyla mümkün olabilmektedir. Bazı mütekellim usûlcüler, nasslarda varit olan emir kipinin hakîkî delâleti nedb olduğunu söylemişlerdir. Bunlar emir kipinin nedb dışındaki diğer manalara delâletinin ise mecâzî olduğunu belirtmişlerdir.[315] Benzer bir görüş, İmâm Şâfiî'ye nispet edilmektedir.[316] Mutezilî bilginler ise emir kipinin kendisinden sâdır olduğu kişilere göre farklı şeylere yormuşlardır. Onlara göre emir kipi şâri' tarafından kullanılmışsa nedbe, şâri' dışından başka kişiler tarafından kullanılmışsa sadece iradeye delâlet etmektedir.[317] Bazı usûlcülere göre emirde alt sınır ibâha olduğu için mutlak emir kipi hakîkatte ibâhaya delâlet etmektedir. Mutlak emir kipinin diğer manalara delâleti ise mecâzîdir.[318] Dolayısıyla bunlara göre nasslarda varit olan mutlak emir kiplerinin vucûb veya nedbe delâlet etmesi ancak bir karine vasıtasıyla mümkün olmaktadır. İmâm Mâtürîdî'ye göre mutlak emir kipi, hakîkatte vucûb ve nedb arasındaki ortak nokta olan talep için vaz' edilmiştir. Mutlak emir kipinin diğer manalara hamli ise mecâzîdir.[319] Dolayısıyla ona göre mutlak emir kipi, hem vucûba hem de nedbe delâlet eden müşterek lafızlar kategorisinde değerlendirildiği söylenebilir. Bazı usûlcüler ise Kur'ân'da varit olan mutlak emrin hakîkatte vucûba delâlet edeceğini ifade etmişlerdir. Buna mukabil sünnette varit olan mutlak emir, nassa/âyete muvafık ise veya âyetlerdeki mücmeli açıklamak için varit olmuşsa hakîkatte vucûbu ifade edeceğini belirtmişlerdir. Aksi takdirde hakîkatte nedbe delâlet edeceğini vurgulamışlardır.[320]

Usûl âlimleri, nassların yorumlanmasında ve hükümlerin tespitinde meydana gelebilecek yanlışları bertaraf etmek amacıyla emir hususunda önem verdikleri konulardan biri de Kur'ân ve sünnette yasaktan sonra varit olan mutlak emrin delâleti meselesidir. Usûl âlimleri, söz

---

312 Şîrâzî, *el-Lüma'*, 48; Âmidî, *el-İhkâm*, 2/145; Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, 3/291-292.

313 Cüveynî, *el-Burhân*, 1/417.

314 Ahmed b. Alî Ebû Bekr er-Râzî ec-Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, thk, Ucayl Câsim en-Neşmî, (Kuveyt: Vizâretu'l-Avkâfi'l-Kuveytiyye, 1985), 2/87-105 arası; Şîrâzî, *el-Lüma'*, 47; Ebü'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr et-Temîmî el-Mervezî es-Sem'ânî, *Kavâti'u'l-edille fi'l-usûl*, thk. Muhammed Hasan İsmâîl eş-Şâfiî, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1. Basım, 1418/1999), 1/154; Serahsî, *el-Usûl*, 1/15; Âmidî, *el-İhkâm*, 2/144; Mahmut b. Zeyd el-Lâmişî, *Kitâbun fi usûli'l-fikh*, thk. Abdülmecid et-Türkî, (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-'İslâmî, 1995), 87; Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, 3/286.

315 Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, 2/66; Râzî, *el-Mahsûl*, 2/44; Lâmişî, *Kitâbun fi usûli'l-fıkh*, 89; Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, 3/289-290; Muhammed b. Ahmed b. Abdulazîz b. Alî İbnü'n-Neccâr el-Fütûhî, *Şerhu'l-kevkebi'l-münîr*, thk. Muhammed Zuhayl ve Nezîr Hamâd, (Riyad: Mektebetu'l-Ubeykân, 1413/1993), 3/41.

316 Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, 3/289.

317 Şîrâzî, *el-Lüma'*, 48; Sem'ânî, *Kavâti'u'l-edille*, 1/13.

318 Serahsî, *el-Usûl*, 1/16; Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, 2/66; Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, 3/289.

319 Kadı Ebû Ya'lâ Muhammed b. Hüseyin el-Ferrâ, *el-'Udde fî usûli'l-fikh*, thk. Ahmed b. Ali Seyr el Mübârekî, (Riyad: 1993), 2/224; Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, 3/289; İbnü'n-Neccâr, *Şerhu'l-Kevkebi'l-münîr*, 3/42.

320 Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, 3/292.

konusu meselenin hükmü hususunda da farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Farklı düşüncelerin ortaya çıkmasının nedeni ise mutlak emrin vaz‘ itibariyle hakîkî manasının ne olduğundan kaynaklandığını söylemek mümkündür. Ayrıca yasağa delâlet eden söz ve eylemin, mutlak emri hakîkî manadan mecâzî manaya hamletmek için karine sayılıp sayılmama tartışmaları da yasaktan sonra varit olan mutlak emrin neyi ifade ettiği hususundaki görüş ayrılığına neden olmuştur.

İmâm Mâlik ve onun mezhebine mensup âlimlerin ekseriyeti, Hanefilerin bir kısmı, bazı Şâfiîler ve başta Ahmed b. Hanbel olmak üzere Hanbelilerin büyük çoğunluğu şer‘î ve örfî kullanımdan ve bazı âyetlerden hareketle yasaktan sonra meydana gelen mutlak emrin ibâhaya delâlet edeceğini söylemişlerdir.[321] İmâm Şâfiî'nin de zâhir görüşünün bu yönde olduğu aktarılmaktadır.[322] Hanefî, Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî mezheplerine mensup bazı âlimler, hakîkî manaya mani bir karîne olmadan mutlak emrin vucûba delâlet edeceği gerekçesini ileri sürerek yasaktan sonra gelen mutlak emrin vucûba delâlet edeceğini zikretmişlerdir.[323] Cüveynî, Kuşeyrî gibi bazı âlimler, âyetlerde yasaktan sonra varit olan mutlak emrin bazen ibâhaya bazen vucûba delâlet ettiğini dolayısıyla her iki manaya gelme ihtimali bulunduğunu söyleyerek yapılacak araştırmayla bir delilin bulunana kadar tevakkuf edilmesi gerektiğini iddia etmişlerdir.[324] el-Kâdî Hüseyn ise yasaktan sonra gelen mutlak emrin istihbâba delâlet edeceğini belirtmiştir.[325] el-Kaffâl eş-Şâşî olmak üzere bazı alimler, mutlak emir yasak gelmeden önce hangi manayı ifade ediyorsa yasaktan sonra da aynı durumu ifade edeceğini ifade etmişlerdir.[326] Başka bir deyişle şayet mutlak emir yasaktan önce ibâha hükmünü ifade etmişse yasak kalktıktan sonra da ibâhayı ifade etmekte, şayet daha önce vucûb hükmü için kullanılmışsa yasaktan sonra da vucûba delâlet etmektedir. Gazzâlî yasak, bir illete binaen ve geçici olarak konulmuşsa yasaktan sonra varit olan mutlak emrin yasaktan önceki duruma irca edileceğini belirtir. O, bu iddiasını ispatlamak için kullanım örfü (عرف الاستعمال) ileri sürmektedir. Gazzâlî, kullanım örfünün, söz konusu emirin sadece kınamayı ortadan kaldırdığını ve hükmü aslına irca ettiğini söylemektedir. Gazzâlî, şayet yasak, bir ilete binaen ve geçici olarak konulmamış ise ve emrin de söz konusu illetin ortadan kalkması ile bağı yoksa mutlak emrin hem nedbe hem de ibâhaya delâleti muhtemel olduğunu ancak ibâhanın daha ağır bastığını ifade etmektedir.[327]

Usûl âlimleri, delillerden hareketle nasslarda varit olan emirlerin zıddının/aksinin nehyi gerekli kılıp kılmadığı konusunu da tartışmışlardır. Zıddın terkiyle ancak emrin gereğinin yerine getirildiği veya imân ile küfür gibi zıddın tek ve muayyen olduğu durumlarda emrin, zıddının terkini gerekli kılacağı hususunda ihtilaf yoktur. Ancak usûl âlimleri, "kalk!" emrinin muhalifi olan oturma, uzanma ve secdeye gitme gibi emrin birden fazla zıddı bulunduğu meselelerde emrin, zıddının terkini gerektirip gerektirmediği konusunda ise ihtilaf etmişlerdir. Emrin vucûb için vaz‘ olduğunu söyleyenler, emir kipinin, hükmün vucûbuna delâlet ettiği gibi zıddının hükmü olan harama da delâlet edeceğini ifade etmişlerdir. Emrin sadece vucûb

[321] Şîrâzî, *el-Lüma‘*, 48; Ferrâ, *el-‘Udde*, 1/256-257; Sem‘ânî, *Kavâti‘u’l-edille*, 1/61; Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, 2/70; Râzî, *el-Mahsûl*, 2/96-97.

[322] Zerkeşî, *el-Bahru’l-muhît*, 3/303-304.

[323] Şîrâzî, *el-Lüma‘*, 48; Serahsî, *el-Usûl*, 1/19; Ferrâ, *el-‘Udde*, 1/256-257; Sem‘ânî, *Kavâti‘u’l-edille*, 1/61; Râzî, *el-Mahsûl*, 2/96-97;

[324] Cüveynî, *el-Burhân*, 1/171; Âmidî, *el-İhkâm*, 2/178; Zerkeşî, *el-Bahru’l-muhît*, 3/305-306.

[325] Zerkeşî, *el-Bahru’l-muhît*, 3/306.

[326] Zerkeşî, *el-Bahru’l-muhît*, 3/306.

[327] Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, 2/80-81.

için vaz‘ olmadığını söyleyenler ise emrin zıddının terkini gerektirmediğini söylemişlerdir. Bazı usûlcüler ise emir, zıddının kerahetini gerektirdiğini vurgulamışlardır.[328]

Usûl âlimlerinin emir hususunda incelemeye tabi tutukları konulardan biri de mutlak emrin tekrarı gerektirip gerektirmediği meselesidir. Başta Debûsî ve Serahsî olmak üzere Hanefilerin bir kısmı, Mâlikîlerden Bâcî, Şâfiîlerden Râzî ve Âmidî gibi birçok usûlcü, mutlak emrin mahiyeti gereği talebe delâlet edip, zatı itibariyle tekrara veya bir kereliğine delâletinin söz konusu olmadığını dile getirmişlerdir. Bunlar, emrin meydana gelebilmesi için zorunlu olarak sadece bir kere yapılmasına delâlet ettiğini söylemişlerdir.[329] Şafiî, Beyzâvî, Hanefilerden Cessâs, Mâlikîlerden İbnü’l-Hâcib ve Ebû Abdillah el-Basrî, Ebû Alî el-Cubbâî gibi bir kısım âlimler, mutlak emrin bir kereliğine delâlet ettiğini ifade etmişlerdir. İmâm Mâlik, Müzenî, Ebû İshâk el-İsferâyînî, Şîrâzî gibi birçok âlim ise mutlak emrin tekrara delâlet ettiğini belirtmişlerdir.[330] Bâkillânî, Cüveynî gibi bazı âlimler ise delil ve emare bulunana kadar tevakkuf edilmesi gerektiğini savunmuşlardır.[331]

Emrin tekrarı gerektirip gerektirmediği hususunda şunu ifade etmek mümkündür: إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلٰوةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ “*Namaza kalkacağınız zaman yüzlerinizi yıkayın*”[332] ayetinde geçen “فَاغْسِلُوا” gibi nasslarda varid olan emir şayet şart, sebep ve zaman gibi bir gerekçeye bağlı olarak varid olan emirlerin tekrara delâleti, gerekçelerinin tekrarı ile söz konusu olduğu söylenebilir. Buna mukabil mutlak emir ise başka bir ifade ile herhangi bir gerekçeye bağlı olmayan emir ise harici bir karine bulunmadıkça bir kere yapılmasına delâlet edeceğini ifade etmek mümkündür.

5. Mutlak Emrin Fevr’ Veya Terâhiye Delâleti Problemi

Usûl âlimleri, nasslarda varit olan emrin zaman açısından delâletini de irdelemeye tabi tutmuşlardır. Zaman bakımından emri ikiye ayırılmaktadır. Birincisi ramazan orucunun ifası hususunda varit olan şu ayette olduğu gibi: فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ “*Sizden kim bu aya erişirse, onu oruçla geçirsin*”[333] sadece emrin mûcebi ifa edilebilecek belirli ve dar (mudayyak) bir zamana sahip olan şeylere delâlet eden emir çeşididir. İkincisi ise farz namazların vücûbuna delâlet eden şu âyette olduğu gibi: وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ “*Namazı dosdoğru kılın*”[334] emrin mûcebi yerine getirilebilecek vakitten daha geniş (muvassa‘) bir zamana sahip olup ancak zaman aralıkları belli olan şeylere delâlet eden emir çeşididir. Bu emir türünde de -namaz gibi- memûrun bih olan şey, kendisine tayin edilen vaktin herhangi bir diliminde ifa edilebilir. Ancak وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ “zekâtı verin”[335] ayetinde olduğu gibi mutlak emir başka bir ifadeyle kendisi için herhangi bir vakit tayin edilmeyen mutlak emrin gereğini derhal mı yoksa daha sonra mı yerine getirileceği hususu usûlcüler arasında tartışma konusu olmuştur. Ebû Yûsuf ve Kerhî gibi bazı Hanefi âlimleri, Hanbelîler, Zâhirîler ve Mâlikîlerin çoğunluğuna göre emir, memûrun bihin (yapılması emredilen şeyin) derhal yerine

---

328 Cessâs, *el-Fusûl*, 2/160-162; Sem‘ânî, *Kavâti‘u’l-edille,* 1/123, 130; Kâdı Ebu Bekir Muhammed b. Tayyib el-Bâkıllânî, *et-Takrîb ve’l-irşâd es-sağîr,* thk. Abdülhamid b. Ali Ebû Züneyd, (Beyrut: Müessesetu’r-Risâle, 1418/1998), 2/198-199; Muhammed b. Alî eş-Şevkânî, *İrşâdu’l-fuhûl ilâ tahkîki’l-hakki min ‘ilmi’l-usûl,* thk. Ahmed ‘Azvu ‘İnâye, (Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabiyye, 1999), 1/263-264.

329 Râzî, *el-Mahsûl,* 2/96-97; Zerkeşî, *el-Bahru’l-muhît,* 3/312.

330 Cessâs, *el-Fusûl*, 2/135; Zerkeşî, *el-Bahru’l-muhît*, 3/312; Şevkânî, *İrşâdu’l-fuhûl,* 1/256.

331 Bâkıllânî, *et-Takrîb,* 2/116-117; Zerkeşî, *el-Bahru’l-muhît*, 3/312; Şevkânî, *İrşâdu’l-fuhûl,* 1/256.

332 Mâide: 5/6.

333 Bakara: 2/185.

334 Bakara: 2/110.

335 Bakara: 2/110.

getirilmesinin gerekliliğine delâlet etmektedir.[336] Şâfiîlerin cumhuruna göre ölüm kaygısı olmadıkça emir, memûrun bihin derhal yerine getirilmesinin gerekliliğine delâlet etmemektedir. Onlara göre kişi emrin gereği olan memûrun bihiyi te'hîr edebilir.[337] Cüveynî'ye göre emrin gereği ya derhal yapılmalı ya da yapılmasına azmedilmelidir.[338] İsferâyînî, İbn Burhân, Sem'ânî ve Serahsî gibi bazı âlimler, emrin, memûrun bihin daha sonra yerine getirilmesinin gerekliliğine delâlet ettiğini söylemektedirler.[339] Gazzâlî ise emrin, imtisâle yani emrin gereğini yerine getirmeye delâlet edeceğini ifade etmektedir. Ancak emrin memûrun bihin derhal veya daha sonra yerine getirilmesinin gerekliliğine delâletinin ise eşit seviyede olduğunu belirtmektedir.[340]

Emrin fevr veya terâhîye delâleti hususunda yapılan tartışmaların neticesinde şunu söylemek mümkündür: Nasslarda varid olan emirin hemen veya daha sonra ifa edilmesi hususunda bir karîne/emâre ve kayıt bulunmadığı takdirde emrin hemen yerine getirilebileceği gibi meşru kriterler dâhilinde daha sonra da ifa edilebileceğini söylemek mümkündür. Buna mukabil karînenin söz konusu olduğu yerde ise karîneye göre emrin gereği yerine getirilir.

Sonuç

Fıkıh usûlü, genelde temel İslâm bilimlerinin tüm alanlarında özelde ise Kur'ân'ın yorumunda karşılaşılabilecek anlam sapmalarını önlemek için Kur'ân'ın yorumuyla ilgilenen âlimlere anlama, yorumlama ve ahkâmı istinbât etme metoduna yönelik norm ve kurallar sunmaktadır. Bu bağlamda usûlcüler, dil ve edebî yönüyle mucize olan Kur'ân-ı Kerim'in ilâhî iradeye uygun olarak anlaşılması, yorumlanması ve ahkâmın istinbât edilmesi gayesiyle dili tüm boyutlarıyla incelemeye tabi tutmuşlardır. Usûl âlimleri, teklîfin/yükümlülüğün önemli bir kısmıyla alakalı olan ve dilin de ana unsurlarından sayılan emir kipleri ve emir kiplerinin konteks içinde bulunduğu âyetlerin siyâk ve sibâkını da dikkate alarak hem anlam hem de zaman açısından emir sîgalarının delâletini ayrıntılarıyla irdelemişlerdir.

Usûl bilginleri, sîgaları belli olan emirlerin kip ve mahiyetinin yanı sıra emri ifade eden diğer söz ve cümleleri de emir kapsamında incelemeye tabi tutmuşlardır. Böylece âyetlerde varit olan bu şekildeki söz ve cümlelerin doğru anlaşılmasına öncülük etmişlerdir.

Usûl âlimleri, nasslarda varit olan emirlerin delâleti hususunda kendi metotları/teorileri çerçevesinde farklı görüşler serdetmişlerdir. Bu ise her usûlcünün Kur'ân'ın doğru anlaşılması ve nassların doğru tahlil edilmesiyle hukukî meselelerin ilâhî iradeye uygun şekilde hükme kavuşturulması hususunda sarf ettiği çabayı göstermektedir.

Usûl âlimlerinin cumhuru emir kipini zahir kategorisinde değerlendirirken bazısı da söz konusu kipi müşterek olarak değerlendirmişlerdir. Dolayısıyla emir sîgasını zahir kategorisinde değerlendiren âlimlere göre emir için muayyen sîga vaz' olunmuş ve vaz' olunan söz konusu emir kipi vucûba delâlet etmektedir. Ancak emir sîgasının nedb, irşâd gibi diğer manalara delâleti ise mecâzîdir. Ayrıca usûl bilginleri tarafında nasslarda varit olan emirler, sarîh ve gayri sarîh şeklinde iki kategoride ele alınmıştır.

Cumhura göre yasaktan sonra meydana gelen mutlak emir, ibâhaya delâlet etmektedir. Bazı âlimlere göre ise mutlak emir vucûba delâlet etmektedir. Bazısı da âyetlerde yasaktan sonra

[336] Ebu'l-Hasan Alî b. Muhammed el-Pezdevî, *Kenzü'l-vüsûl ilâ ma'rifeti'l-usûl*, (Karaçi: Mir Muhammed Kütüphanesi Merkez-ı İlim ve Adâb, ts), 48; Serahsî, *el-Usûl*, 1/26; İbn Kudâme, *Ravdatu'n-Nâzir*, 2/54-55; Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, 3/326.
[337] Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, 3/328.
[338] Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, 3/327.
[339] Serahsî, *el-Usûl*, 1/26; Sem'ânî, *Kavâti'u'l-edille*, 1/73; İbn Kudâme, *Ravdatu'n-nâzir*, 2/55;
[340] Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, 2/88.

varit olan mutlak emrin bazen ibâhaya bazen vucûba delâlet ettiğini dolayısıyla bir delil bulununcaya kadar tevakkuf edilmesi gerektiğini söylemişlerdir.

Nasslarda varit olan emrin tek ve muayyen bir zıddı olduğunda veya ancak zıddın terkiyle emrin gereğinin yerine getirilmesi mümkün olduğunda emrin, zıddının terkini gerekli kılacağı hususunda usûlcüler ittifak etmişlerdir. Aksi durumda ise cumhura göre emir, zıddının terkini gerektirmemektedir.

Usûlcülerin çoğunluğuna göre mutlak emir tekrarı gerektirir. Ancak bazıları ise mutlak emrin tekrara delâlet etmeyeceğini söylemişlerdir.

Usûlcüler, zaman açısından me'mûrun bihinin ifası hususunda da ihtilaf etmişleridir. Ancak emir, memûrun bihin zaman açısından fevr veya te'hîr gerekliliğinden ziyade emrin gereğini yerine getirmeye delâlet edeceği görüşü daha doğru görülmektedir.

Sonuç olarak usûlcülerin genelde lâfızların özelde ise emirin kip ve mahiyetiyle ilgili incelemeleri, usûl disiplinini Kur'ân'ın doğru anlaşılması için önemli bir faktör kıldığını söylemek mümkündür.

Kaynakça

Abdulkâdir b. Ahmed b. Mustafa Bedrân ed-Dûmî, *Nüzhtu'l-hâtıru'l-'âtir* (Ravdatu'n-Nâzir ve Cünnetü'l-Münâzir ile birlikte), Medine: Mektebetu'l-'Ulûmi ve'l-Hikem ts.

Âmidî, Ebû'l-Hasan Seyfüddîn Alî b. Muhammed b. Sâlim. *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*. thk. Abdurrazzâk Afîfî. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebu'l- İslâmî, 2. Basım, 1402.

Bâcî, Ebû'l-Velid Süleyman b. Halef. *İhkâmu'l-fusûl fî ahkâmi'l-usûl*. thk. Abdullah Muhammed el-Cabbûrî. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1. Basım, 1409/1989.

Bâkıllânî, Kâdı Ebu Bekir Muhammed b. Tayyib. *et-Takrîb ve'l-irşâd es-sağîr*. thk. Abdülhamid b. Ali Ebû Züneyd. 3 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 2. Basım 1418/1998.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî b. Mûsâ el-Horasânî. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdulkâdir 'Atâ. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1414/1994.

Buhârî, Alâuddîn Abdulazîz b. Ahmed b. Muhammed el-Buhârî. *Keşfü'l-esrâr fî şerhi usûli'l-Pezdevî.* thk. Abdullâh Mahmûd Muhammed Ömer, 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1. Basım, 1997.

Buğda, Sadrettin. *Beyân ile Fıkıh Usûlü İlişkisi*. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2018.

Ca'ferî, İzzet Kâmil. *el-Emru ve'n-nehyu 'inde'l-usûliyyîn.* Yayınlamamış Yüksek Lisans Tezi, Hartûm Üniversitesi 2005.

Cessâs, Ahmed b. Alî Ebû Bekr er-Râzî. *el-Fusûl fi'l-usûl*. thk, Ucayl Câsim en-Neşmî. 4 Cilt. Kuveyt: Vizâretu'l-Avkâfi'l-Kuveytiyye, 2. Basım, 1985.

Cüveynî, Ebü'l-Me'âlî Abdulmelik b. Abdillâh b. Yûsuf. *el-Burhân fî usûli'l-fıkh.* thk. Abdülazîm ed-Dîb, 2 Cilt. Mansûriyye: Dâru'l-Vefâ, 5. Basım, 2012.

Ferrâ, Kadı Ebû Ya'lâ Muhammed b. Hüseyin. *el-'Udde fî usûli'l-fıkh*. thk. Ahmed b. Ali Seyr el Mübârekî. 5 Cilt. Riyad: 2. Basım, 1993.

Fevzî İbrâhîm el-Karfe. *el-Bahsu'l-belâğî 'inde 'ulemâi usûli'l-fıkh*. Dâru'l-Kutubi'l-Vataniyye, 2010.

Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *el-Mustasfâ min 'ilmi'l-usûl*. thk. Muhammed Süleymân el-Eşkar, 2 Cilt. Müessesetu'r-Risâle, 1. Basım, 1997.

İbn Kudâme, Ebû Muhammed Abdullâh b. Ahmed el-Makdisî. *Ravdatu'n-nâzir ve cünnetü'l-münâzir* (Nüzhtü'l-hâtır ile birlikte). 2 Cilt. Medine: Mektebetu'l-'Ulûmi ve'l-Hikem, ts.

İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrem. *Lisânu'l-'arab*. 18 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî ve Müessestu't-Târîhi'l-'Arabî, 1996.

İbnü'n-Neccâr, Muhammed b. Ahmed b. Abdulazîz b. Alî el-Fütûhî. *Şerhu'l-Kevkebi'l-münîr*. thk. Muhammed Zuhayl ve Nezîr Hamâd. 4 Cilt. Riyad: Mektebetu'l-Ubeykan, 1413/1993.

Lâmişî Mahmut b. Zeyd. *Kitâbun fi usûli'l-fıkh*. thk. Abdülmecid et-Türkî. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-'İslâmî, 1995.

Nu'mân Cuğaym. *Turuk'l-keşfî 'an makâsıdi'ş-şâri'*. Ürdün: Dâru'n-Nefâis li'n-Neşri ve't-Tevzî', 1435/2014.

Pala, Ali İhsan. "Nüsha". *Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* 17/1 (Bahar 2005), 67-84.

Pezdevî, Ebu'l-Hasan Alî b. Muhammed. *Kenzü'l-vüsûl ilâ ma'rifeti'l-usûl*. Karaçi: Mir Muhammed Kütüphanesi Merkez-ı İlim ve Adâb, bs. ts.

Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer. *el-Mahsûl fi 'ilmi'l-usûl*. thk. Tâhâ Câbir Feyyâz el-'Alvânî. 6 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 2. Basım, 1992.

Rifâ'î, Râfi' b. Tâhâ el-'Ânî. *el-Emru inde'l-usûliyyîn*. Dımaşk: Daru'l-Mahabbe, 2006.

Sülemî, İyâz b. Nâmî. *Usûlü'l-fıkhi'l-lezî la yese'u'l-fakîhe cehluhü*. Riyad: Dâru't-Tedmîr, 1. Basım, 1426/2005.

Sem'ânî, Ebü'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr et-Temîmî el-Mervezî. *Kavâti'u'l-edille fi'l-usûl*. thk. Muhammed Hasan İsmâîl eş-Şâfiî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1. Basım, 1418/1999.

Serahsî, Ebû Sehl Muhammed b. Ahmed. *el-Usûl*. thk. Ebü'l-Vefâ el-Afgânî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1. Basım, 1993.

Şâtbî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî. *el-Muvâfakât*. thk. Ebû Ubeyde b. Hasan Âli Selmân. 7 Cilt. Dâru İbn 'Affân, 1. Basım, 1417/1997.

Şevkânî, Muhammed b. Alî. *İrşâdu'l-fuhûl ilâ tahkîki'l-hakki min 'ilmi'l-usûl*. thk. Ahmed 'Azvu 'İnâye. 2 Cilt. Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabiyye, 1. Basım, 1419/1999.

Şîrâzî, Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf el-Fîrûzâbâdî. *el-Lüma' fi usûli'l-fıkh*. thk. Muhyiddîn Dib Müstû - Yûsuf Alî Büdeyvî. Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib - Dâru İbn Kesîr, 1. Basım, 1416/1995.

Şîrâzî, Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf el-Fîrûzâbâdî. *et-Tebsira fi usûli'l-fıkh*. thk, Muhammed Hasan Heyto. Dımaşk: Dâru'l-Fikir, 1400/1980.

Yiğit, Mesut. *Yusuf En-Nebhânî ve Şiirindeki Tasavvufî Unsurlar.* Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2018.

Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed b. Behâdır. *el-Bahru'l-muhît fi usûli'l-fıkh*. 8 Cilt. by. Dâru'l-Kutub, 1414/1994.